
Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita*

JAN KUBEŠ, STANISLAV KRAFT**

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

South Bohemian Peripheral Areas and Their Social-Population Stability

Abstract: In this article the authors identify peripheral municipalities and peripheral areas in the South Bohemian region (county) and monitor their social-population instability. Poor accessibility to micro-regional cores by public transport was used as the criterion to define municipalities as peripheral. Peripheral areas. Seven state-border, six county-border and nine intra-county peripheral areas were delimited in the South Bohemian region. Consequently, the authors monitored the differences between peripheral areas and their types and between peripheral municipalities, semi-peripheral municipalities, suburban municipalities and micro-regional cores (towns) on the basis of dissimilar values of defined indicators of social-population instability. Such differences are also explained in terms of the concept of spatially conditioned social exclusion. The authors defined and used some basic socio-economic indicators in their research: index of population development between 1971 and 2009 and between 1990 and 2009; proportion of the population in the age groups 0–14 and 65+ in 2009; rate of registered unemployment in 2009; proportion of the population with the secondary school-leaving examination in 2001; number of flats built per 1000 inhabitants between 2000 and 2008. Social-population instability was found mainly in county-border peripheral areas and also in a number of state-border peripheral areas. The authors also examined regional social policies for peripheral municipalities and peripheral areas. In the article's theoretical discussion, and to explain regional social policies for peripheral municipalities and areas, the authors draw on the concept of social exclusion and distinguish spatially unconditioned social exclusion and spatially conditioned social exclusion, which includes social exclusion that results from living in peripheral municipalities and areas.

Keywords: peripheral areas, social stability, population stability, social indicators, social exclusion, rural development, Czech Republic.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 4: 805–829

* Práce na studii byla podpořena grantem Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích č. 072/2010/S – „Geografické aspekty organizace funkčního městského regionu Českých Budějovic“, který pokryl část nákladů na výzkum.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. RNDr. Jan Kubeš, CSc., RNDr. Stanislav Kraft, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, e-mail: kubes@pf.jcu.cz, kraft@pf.jcu.cz.

Úvod

Novodobý hospodářský rozvoj Česka není územně rovnoměrný. Silný rozvoj zaznamenáváme v Praze a v jejím bližším zázemí, ve většině krajských měst a v jejich okolí, rovněž v některých rozvojových pásech (Praha – Litoměřice – Ústí n. L., Praha – Mladá Boleslav – Liberec nebo Praha – Kolín – Pardubice). Rozvíjejí se také některá středně velká města – zvláště ta, která s úspěchem transformovala svou socialistickou hospodářskou základnu, nebo ta, která si vytvořila základnu v nově vybudovaných průmyslových a průmyslově obslužných zónách. Tento rozvoj obvykle příznivě působí na populační stabilitu, na zaměstnanost, na příjmy obyvatel, vede k příchodu mladších a vzdělanějších obyvatel a podporuje výstavbu bytů (zvláště výstavbu rodinných domů v suburbánních zázemích měst).

Opačný vývoj sledujeme v těch územích Česka, kde se nepodařilo dobře transformovat socialistickou výrobní základnu – např. v prostorech uhelných revírů, v některých rozsáhlejších pohraničních územích (například na Jeseniku, na moravsko-slovenském pomezí), na hierarchicky nižší úrovni pak v mnoha periferních částech sociogeografických mikroregionů. Zde často zaznamenáváme depopulaci, vyšší úroveň nezaměstnanosti, nižší příjmy, odchody mladších a vzdělanějších obyvatel (i dalších obyvatel), stárnutí obyvatel, nízkou intenzitu bytové výstavby atp.

Česká sociální geografie se touto problematikou zabývala často. Vzniklo množství prací popisujících, zobrazujících a hodnotících územní rozmanitost úrovně ekonomických a sociálních jevů v České republice a vývoj této rozmanitosti. Teprve v posledních letech je ale patrná zřetelnější snaha toto poznávání více posunout do explanační, teoretické [např. Hampel 2007, 2010] a aplikační roviny [především do regionální politiky a regionálního rozvoje – Macešková, Ouředníček, Temelová 2009; Blažek, Macešková 2010].

Čeští sociální geografové si v současnosti při tomto snažení také pomáhají pojmy, koncepty a někdy i metodami vypůjčenými z ekonomie, politologie a hlavně sociologie [Hampel 2007 – sociologizace geografie], a to až do té míry, že se diskutuje únosnost sociologizace české sociální geografie. Českými geografy v poslední době často prováděná dotazníková šetření obvykle nebývají úplně metodicky korektní. Na druhou stranu některé sociogeografické přístupy a postupy (prostorově strukturální, prostorově hierarchické, prostorově typologické, regionalizační, komplexně prostorové, tematicko-kartografické, geografických informačních systémů), některé pojmy a konkrétní výzkumy, v poslední době pomalu pronikají do ekonomických a sociologických „sfér“. Musil a Müller [Musil, Müller 2008: 324] píšou o „mainstreamu“ sociologie nedávné doby, který zapomněl na téma prostoru, a umožnil tak sociální geografii „zmocnit se“ některých původně sociologických prostorově strukturálních témat (např. nástup urbánní geografie „zmocňující“ se témat urbánní sociologie). Dochází k pronikání do prostorů oborových rozhraní a o interdisciplinární spolupráci, což jsou podle nás pozitivní procesy.

K hlavnímu cíli práce, k *poznání sociální a populační ne/stability periferních oblastí jižních Čech*, se pokusíme dospět postupně. Nejprve probíráme koncepty popisující, hodnotící, vysvětlující a eventuálně i návrhově řešící rozdílnost úrovně sociálních jevů v území podle sídel, obcí až mikroregionů, přičemž zmiňujeme také koncepty sociální exkluze v území a sociální a populační ne/stability v území, které využíváme při našem postupu. V další kapitole se podrobněji věnujeme konceptu prostorově podmíněné sociální exkluze. V následující kapitole diskutujeme literaturu věnující se periferním územím a zásady vymezení periferních území. Tyto zásady pak uplatňujeme při vymezení periferních obcí a oblastí Jihočeského kraje. Předpokládáme v nich určitou sociální a populační nestabilitu a stanovujeme indikátory této nestability. Indikaci uskutečňujeme v jednotlivých periferních oblastech a v typech území Jihočeského kraje. V závěru pak uvádíme některá doplnění a další možné postupy.

Rozdílnost úrovně sociálních jevů v území – koncepty výzkumů

Popisy, hodnocení, méně často i vysvětlování a eventuálně i návrhy řešení *rozdílnosti úrovně sociálních jevů v území* na základě dostupných statistických dat za obce a další podrobné územní jednotky jsou české sociální geografii vlastní a byly poměrně často publikovány, obvykle ovšem bez nějakého teoretického konceptu. Pokud je tato problematika nějak konceptualizována, potom se často pracuje s pojmem sociálního kapitálu [v sociologii např. Coleman 1988; v české rurální sociologii Lošťák 2005; v české geografii Pileček 2010], který někdy také zahrnuje kapitál sociálních sítí [jde o strukturální stránku sociálního kapitálu – Sýkora, Matoušek 2009; kterou ale existující statistika za podrobnější územní jednotky neodkryje]. Pracuje se také s konceptem lidského kapitálu [Schultz 1961; zahrnuje demografické charakteristiky populace], ekonomického kapitálu a kulturního kapitálu [blíže Agarwal, Rahman, Errington 2009]. Těmto konceptům „kapitálů“ je blízký koncept endogenních sociálních rozvojových potenciálů území [Ray 2000]. Je třeba upozornit na specifika rozvojových kapitálů, potenciálů a sociálních sítí venkovských komunit ve srovnání s komunitami městskými – Commins [2004]. Z oblasti ekonomie zmíníme koncept regionálních disparit [např. Viturka 2010], pokud zahrnuje i disparity sociální a demografické.

Lze ještě upozornit na další koncepty – sociální spravedlivosti [např. Farrington, Farrington 2005] a sociálního blaha, pouze pokud ale tyto koncepty pracují s územní rozmanitostí na základě statistických dat za podrobné územní jednotky. Často je také užíván koncept kvality života v území [Cummins 2000; Ira, Andráško 2007; Pospěch et al. 2009], který je ale širší a komplikovanější, zahrnuje např. i faktory kvality fyzického prostředí působící na člověka. Ještě další koncepty byly vytvořeny urbánními sociology a urbánními geografy při analýzách sociální prostorové struktury města.

V našem příspěvku pracujeme s dostupnými statistickými sociálními a populačními charakteristikami obyvatel periferních a dalších obcí jižních Čech. Pro

naše analýzy jsme si vytvořili *pracovní koncept sociální a populační ne/stability v území*. Sociálně a populačně stabilní území (sídlo, obec, soubor sousedních obcí) by se mělo vyznačovat takovými charakteristikami obyvatel, které indikují kvalitu, stabilitu a možný rozvoj obyvatel a jejich komunity. Konkrétně jde například o zachování či přiměřený růst počtu obyvatel (v tom také příznivě hodnoty migrační a reprodukční bilance), dostatečně velké zastoupení mladé populace, nízkou nezaměstnanost nebo o dostatečně vysokou vzdělanost středoškolskou a vysokoškolskou (nezaměstnanost, resp. vzdělanost, není výrazně nad, resp. pod průměrem za širší území). Opakem je sociální a populační nestabilita území, která může být krátkodobá nebo dlouhodobá, parciální (například jen vysoká nezaměstnanost), či vícesložková. Další podrobnosti k tomu uvádíme v kapitolách 6. a 7.

Využíváme také koncept sociální exkluze, zvláště *koncept prostorově podmíněné sociální exkluze*. Slouží nám k vymezení periferních obcí, pomáhá odůvodnit zjištěnou sociální a populační nestabilitu v území a lze jej také využít k formulování zásad regionální sociální politiky pro periferní území. Podrobněji se mu v obecné rovině věnujeme v následujícím oddílu.

Koncept prostorově podmíněné sociální exkluze

V současné sociologii se často pracuje s konceptem *sociální exkluze* (sociálního vyloučení). Rok 2010 byl Evropskou unií vyhlášen rokem boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Sociální exkluze je v širším pojetí chápána jako stav, resp. proces, při kterém jsou některé skupiny lidí vyloučeny (nebo do značné míry vyloučeny) z některých běžných a potřebných aktivit (možností), aniž by si to přály, aniž by to mohly ovlivnit a aniž by to bylo společensky žádoucí [podobně Burchardt, Le Grand, Piachaud 1999 – citováno in Mareš, Sirovátka 2008]. Rozlišuje se například sociální vyloučení chudých, starých a zdravotně handicapovaných obyvatel, obyvatel s nedostatečným vzděláním, některých minoritních etnických a náboženských skupin obyvatel, specifickými sociálně vyloučenými mohou být bezdomovci, bývalí vězni, odchovanci dětských domovů. Existence sociální exkluze ve vyspělých zemích indikuje určité poruchy v sociálním systému těchto zemí, uvádí Shucksmith, Chapman [1998]. V článkách Mareš [2000] a Mareš, Sirovátka [2008] je na pozadí sociologické literatury probírána řada druhů *sociálních exkluzí prostorově nepodmíněných* – podmíněných sociální, kulturní, i demografickou („vertikální“) stratifikací společnosti.

Západní odborníci na rurálně sociální problematiku začali velmi brzy pracovat s konceptem sociální exkluze – např. Shucksmith, Chapman [1998] a Philip, Shucksmith [2003] – chudoba a sociální vyloučení na britském venkově, Shucksmith [2004] – sociální vyloučení mladých lidí vstupujících do pracovního procesu na britském venkově, Reimer [2004], resp. Commins [2004] – příklady a typy sociálního vyloučení na venkově Quebecu, resp. Irska, ale přístupem sociální exkluze prostorově nepodmíněné. Podle J. Musila a J. Müllera existuje

dimenze sociální exkluze vycházející z uspořádání společnosti v prostoru – sociálně prostorová dimenze sociální exkluze, kterou dnes studuje hlavně sociální geografie [Musil, Müller 2008].

Jako geografové zabývající se periferním venkovem a dopravní obslužností venkova jsme prostorovou dimenzi sociální exkluze vždy vnímali, i když jsme termín sociální exkluze nepoužívali. Preston a Rajé [Preston, Rajé 2007] předkládají teorii sociální exkluze způsobené nedostatečnou veřejnou dopravou. Podle Hine [2009] se tato exkluze vyskytuje izolovaně (jednotlivci, obyvatelé jednotlivých samot nebo sídel) a v oblastech. Stanley et al. [2010] poněkud zpochybňují existenci sociální exkluze určené nedostatečnými dopravními možnostmi, jedná se ale o výzkum ze zázemí australského Melbourne. Diskutuje se také otázka, zda znevýhodnění vyplývající z bydlení na odlehlém venkově není přirozené a zda není volbou – Cloke et al. [1995]. Systematické zpracování této problematiky však zatím chybí.

V následujícím textu se pokusíme o rozčlenění *sociálních exkluzí prostorově podmíněných* (geograficky podmíněných). *Sociální exkluze vyplývající z bydlení v sociálně problémových lokalitách měst* je spojena s koncentrací chudých obyvatel a/nebo některých minoritních etnických skupin obyvatel v určité lokalitě na území města, ve které se postupně zhoršuje kvalita fyzického a sociálního prostředí a ze které nejde z ekonomických důvodů odejít. Z toho také plyne určitá stigmatizace těchto obyvatel. Takovéto lokality vznikají v zanedbané nebo nekvalitní obytné zástavbě, v zástavbě s lokálně nedobrým životním prostředím, v zástavbě za urbanistickými bariérami, nebo jen na základě postupného soustředování takovýchto obyvatel a odchodem původních obyvatel. Zvláště dřívější americká urbánní sociologie¹ a dnešní urbánní sociologie a urbánní geografie vytvořila množství prací na toto téma.² Toto sociální vyloučení ovšem není dáno obtížnou prostorovou dosažitelností pracovních příležitostí, služeb a dalších možností.

Sociální exkluze vyplývající z bydlení v polohově periferních územích (perifernostní sociální exkluze) postihuje obyvatele žijící v územích s obtížnou dosažitelností jader – sídelních středisek sociogeografických nodálních regionů. Obyvatelé žijící v periferních územích obtížně dosahují na možnosti, respektive aktivity, nabízené v jádrech (sídelních střediscích) regionů. Je ovšem třeba specifikovat hierarchickou úroveň. Z hlediska významu této sociální exkluze je důležitá především mikroregionální úroveň (úroveň „malých“ okresů – viz další kapitoly), kde jde o obtížnou dosažitelnost běžných služeb, pracovních příležitostí a dalších potřebných aktivit poskytovaných v sídelních střediscích sociogeografických mikroregionů (v podmínkách Čech obvykle ve městech s přibližně 5000 a více obyvateli) z periferně položených obcí a jejich shluků (periferních oblastí) – *sociální exkluze*

¹ Swaan [1988] podle Mareš [2000] píše o postupné náhradě vertikální sociální stratifikace městského prostoru (v rámci poschodí domů) horizontální sociální stratifikací tohoto prostoru.

² U nás např. Burjanek [1997], Sýkora [2009].

vyplývající z bydlení v periferně položených obcích vzhledem k mikroregionálním sídelním střediskům.

Tato dimenze sociální exkluze je pro náš příspěvek důležitá. Pomáhá nám vymezovat periferní obce, odůvodnit zjištěnou nestabilitu i formulovat zásady regionální sociální politiky pro periferní obce a periferní oblasti. Tato sociální exkluze bývá zmírňována vzájemnou spoluprací a podporou uvnitř místních venkovských komunit – Grey, Shaw, Farrington [2006]. Dala by se asi zjišťovat přímo, dotazováním obyvatel, ale sociologický průzkum uskutečněný v prostoru mikroregionu s desítkami obcí by byl velmi náročný z hlediska reprezentativnosti zjištění v každé obci. V tomto příspěvku pouze vyhodnocujeme hodnoty indikátorů sociální a populační ne/stability v obcích a periferních oblastech potenciálně postižených touto sociální exkluzí.

Existují také „nezaviněné obtíže“ vyplývající z bydlení v – z pohledu člověka – fyzickogeograficky extrémních územích (v chladných, suchých nebo horských územích), v územích se znečištěným životním prostředím nebo v územích s relativně nedávno vzniklými ekonomicko-strukturálními problémy zásadně ovlivňujícími zaměstnanost a příjmy obyvatel. Pokud tyto „nezaviněné obtíže“ budeme považovat za další dimenze prostorově podmíněné sociální exkluze, potom je možné je označit jako sociální exkluze vyplývající z bydlení v geograficky specifických územích bez ohledu na perifernost polohy.

Pokud v nějakém území působí současně výše uvedené dimenze sociální exkluze, potom je jejich dopad na zdejší obyvatele většinou kumulativní a vzájemně se podporující – podobně Commins [2004]. Např. obyvatelé žijící v horských periferních obcích s neúspěšně transformovaným zemědělstvím, zvláště obyvatelé s nízkými příjmy, důchodci, zdravotně handicapovaní, a další, jsou zasaženi více dimenzemi sociální exkluze. Kombinace sociální, regionální sociální a regionální hospodářské politiky směřované z úrovně evropské, státní, krajské i nižší by měla uvedené sociální exkluze zmírňovat.

Výzkumy periferních území a zásady vymezování periferních území

V české sociální geografii se otázky vymezování periferních území, srovnávání charakteristik jejich obyvatel i hledání scénářů rozvoje těchto území [Chromý, Janů 2003] v posledních letech řeší poměrně často. Jeřábek, Havlíček, Dokoupil et al. [2004] vnímají české pohraničí jako mozaiku pohraničních periferních a pohraničních kontaktních regionů, podobně Vaishar a Zapletalová [Vaishar, Zapletalová 2009]. Vymezovaly a srovnávaly se rovněž vnitřní (nepohraniční) periferie Česka – Marada [2001] nebo Musil, Müller [2008 – vývoj periferií na rozhraní krajů a příslušná sociální exkluze]. Perlín, Kučerová, Kučera [2010] vymezují v Česku periferní typy českého venkova. Naše pracoviště řešilo vývoj obyvatelstva, osídlení a krajiny v periferním území Novohradských hor [Kubeš, Mičková 2003] a v některých vnitřních venkovských periferiích jižních Čech. Práce Těšitel,

Kušová, Bartoš [1999], vzniklá mimo geografii, hledá vnitřní rozvojové možnosti v periferních územích Šumavy.

Ze sousedních zemí má takovýto výzkum velkou tradici v Polsku [Baňski 2005 nebo Szymańska, Biegańska, Gil 2009] a v Německu [Spellerberg, Huschka, Habich 2006 – inspirovali nás také použitými indikátory], regionálně ohraničené studie tohoto typu vznikají rovněž v Rakousku, např. studie o Waldviertelu – příhraničním regionu u jižních Čech [Sedlacek, Kurka, Maier 2009]. Na Slovensku vždy byly a stále jsou velké rozdíly mezi regiony, a to jak na „krajské“ úrovni, tak na úrovni „malých“ okresů. Ze slovenských sociogeografických prací o periferiích jsme využili práci Halás [2008], vymezující a hodnotící periferní území Slovenska podle údajů za obce na základě problémovosti lidských zdrojů, ekonomického potenciálu, vybavenosti domácností a dostupnosti větších měst, ze sociologických pak práci Gajdoš, Pašiak, Falčan [1995], zmiňující znovuvytvoření některých marginálních území Slovenska po zániku zdejších, za socialismu vystavěných podniků.

Jak jsme již naznačili v předchozí kapitole, periferní území je třeba vymezovat na pozadí sociogeografických nodálních regionů – na základě obtížné dosažitelnosti jader (sídelních středisek) těchto regionů. Postupuje se podél kontinua jádro – okraj sociogeografického regionu, resp. město – okraj širokého zázemí města.

Sociogeografické (spádově) nodální regiony (dále „sociogeografické regiony“) různé hierarchické úrovně a jejich jádra – sídelní střediska (dále sídelní střediska) v minulosti identifikoval W. Christaller³ a v českých podmínkách je vymezuje například M. Hampl.⁴ Obvykle se vymezují sociogeografické mikroregiony (při srovnání s územně-správní regionalizací jde přibližně o hierarchickou úroveň „malých“ okresů), mezoregiony (přibližně úroveň krajů) a makroregiony (obvykle úroveň států), integrované spádem k mikroregionálním, mezoregionálním či makroregionálním sídelním střediskům.

Periferní území bývají obvykle vymezována na základě nevyhovující veřejné dopravy směřované do sídelních středisek (neexistence nebo nízký počet spojů, eventuálně i jejich nevhodné časové rozvržení, a/nebo příliš dlouhá doba strávená na cestě v těchto spojích), nebo podobně prostřednictvím individuální automobilové dopravy (dlouhá doba jízdy, vysoká cena za palivo). Stanoveny mohou být minimální velikostní parametry periferních území na jednotlivých hierarchických úrovních. Pohraniční území nemusí být periferními územími, závisí na dosažitelnosti příslušných sídelních středisek. Někdy se periferní území vymezují pouze na základě velké vzdálenosti od sídelních středisek. Jindy,

³ Jde o teorii centrálních míst – Christaller [1933].

⁴ Vychází z dojížděky obyvatel za prací do sídelních středisek a z populační, pracovní a obslužné velikosti sídelních středisek. Ke všem sídelním střediskům přiřazuje sociogeografické regiony příslušné hierarchické úrovně. Poslední verze sociogeografické regionalizace Česka – viz Hampl [2005].

nesprávně, pouze na základě blízkosti hranic, nebo existence nepříznivých a specifických charakteristik obyvatelstva, či pouze intuitivně.

Pro náš příspěvek vyhledávající a hodnotící periferní obce a periferní oblasti jižních Čech, a také z pohledu příslušné sociální exkluze, je důležitá mikroregionální úroveň sociogeografických regionů a jejich sídelních středisek. Jde o dosažitelnost běžných služeb (velkoprodejen potravin, odborných lékařů, státní správy atp.), pracovních příležitostí a dalších aktivit poskytovaných v mikroregionálních sídelních střediscích pro obyvatele periferních sídel, *periferních obcí* a jejich shluků – *periferních oblastí*. Mikroregionálními sídelními středisky bývají i menší města, obvykle ale města nad 5000 obyvatel, většinou okresní města „malých“ okresů, což jsou nyní obce s rozšířenou působností (ORP).

Vymezování periferních obcí a periferních oblastí jižních Čech a jejich charakteristika

Vymezování mikroregionálních sídelních středisek sociogeografických mikroregionů

Prvním krokem postupu vymezování periferních území by mělo být určení sídelních středisek sociogeografických regionů. M. Hampl [Hampl 2005] stanovil v jižních Čechách na základě údajů z roku 2001 o směrové dojížděcí obyvatel za prací a o populační, pracovní a obslužné velikosti obcí mezoregionální sídelní středisko České Budějovice s příslušným sociogeografickým mezoregionem.⁵ Na této hierarchické úrovni, uvnitř českobudějovického mezoregionu, by bylo možné vymezovat příslušná periferní území na základě obtížné dosažitelnosti vyšších služeb lokalizovaných v Českých Budějovicích (např. služeb vysokého školství, nemocniční péče nejvyššího typu, úřadů krajské úrovně) z okrajových částí tohoto mezoregionu. V našem příspěvku ale řešíme perifernost na mikroregionální úrovni.

M. Hampl [Hampl 2005] dále vymezil celkem 12 *mikroregionálních sídelních středisek jižních Čech* – České Budějovice, Tábor, Písek, Strakonice, Jindřichův Hradec, Český Krumlov, Prachatice, Milevsko, Třeboň, Dačice, Vimperk a Blatnou a k nim příslušné (pracovnědojížděkové) sociogeografické mikroregiony. Dále označil také dvě sídelní střediska na spodním rozhraní mikroregionálních sídelních středisek – Kaplici a Soběslav. Další jihočeská města a městečka již podle autora těmito sídelními středisky nejsou. Jedná se o tato města (sestupně seřazená podle autorem vypočítané velikosti) – Týn n. V., Vodňany, Temelín, Veselí n. L., Planá n. L., Bechyně, Trhové Sviny, Protivín a další. Dojíždětku za službami autor přímo nesledoval, neboť potřebná statistika není k dispozici.

Hierarchické uspořádání územní správy v České republice a v Jihočeském kraji by mělo co nejvíce odrážet realitu sociogeografických regionů v jejich hie-

⁵ Podle autora vykrývá pouze jižní část Jihočeského kraje. Severní, severozápadní a severovýchodní části Jihočeského kraje jsou již, podle autora, spádově orientovány na Prahu.

rarchické skladbě. Při tvorbě tohoto uspořádání se ale přihlíželo také ke specifickým potřebám územního a regionálního rozvoje, někdy byly zohledněny i jiné aspekty a potřeby. Současná podoba tohoto uspořádání v řešeném území zahrnuje 17 obcí s rozšířenou působností (ORP) Jihočeského kraje a jejich spádových obvodů (SOORP – viz také „malé“ okresy). Celkem 12 jihočeských ORP se shoduje s mikroregionálními sídelními středisky M. Hampla, dalšími ORP jsou zmíněné Kaplice a Soběslav, a vedle nich také Týn n. V., Vodňany a Trhové Sviny.

Uspokojili jsme výběr mikroregionálních dopravních středisek jižních Čech na základě počtu spojů veřejné hromadné dopravy směřovaných z a do těchto středisek v pracovní dny.⁶ Podmínkou bylo, aby tato střediska měla alespoň 80 takovýchto spojů a aby v jejich regionech veřejné hromadné dopravy bydlelo, mimo středisko, alespoň 2000 obyvatel. Pořadí těchto středisek podle počtu spojů je následující – České Budějovice, Tábor (+ Sezimovo Ústí + Planá n. L.), Strakonice, Písek, Jindřichův Hradec, Český Krumlov, Veselí n. L., Soběslav, Vodňany, Prácheň, Třeboň, Kaplice, Týn n. V., Milevsko, Dačice, Vimperk, Blatná, Bechyně, Protivín, Trhové Sviny.

Rozhraní mezi mezo- a mikroregionálními sídelními středisky je v jižních Čechách poměrně zřetelné, rozhraní mikroregionálních sídelních středisek a nižších středisek již tak zřetelné není, jak dokládají analýzy Hampl [2005], Kubeš, Pahorecká [2000] nebo Kraft, Vančura [2009]. S přihlédnutím ke specifčnosti sídelního systému jižních Čech (větší vzdálenosti mezi středně velkými městy, vyšší podíl malých měst – často ale měst vybavených službami a obsluhujícími určité venkovské zázemí), k pořadí a souboru mikroregionálních dopravních středisek a s přihlédnutím k potřebě koordinovat regionální (lokální) a územní rozvoj periferních obcí a oblastí také prostřednictvím ORP, resp. SOORP, jsme nakonec pro náš další postup stanovili 18 (našich) mikroregionálních sídelních středisek Jihočeského kraje (mapa 1). Jde o všechny ORP Jihočeského kraje (17 ORP) a o Veselí n. L. coby důležité dopravní i pracovní středisko.

Vzhledem k zaměření našeho výzkumu na periferní obce a periferní oblasti jsme si mohli dovolit stanovit sídelní středisko Týn n. V. jako složené, zahrnující také Temelín a Bechyni. Podobně jsme učinili v případě Tábora (Tábor + Sezimovo Ústí + Planá n. L.), Protivín jsme „zakomponovali“ k Vodňanům.⁷ Jižní Čechy, v našich analýzách vymezené Jihočeským krajem, by na svém okraji mohly být dopravně spádově ovlivňovány i mikroregionálními sídelními středisky ležícími v sousedních krajích. Nakonec jsme toto působení našli na severovýchodě – na Dačicku, kde dvě obce příslušely k Telči.

⁶ Zaznamenávali jsme autobusové a vlakové spoje směřující ve středu se školním vyučováním z a do potenciálních dopravních středisek na základě jízdních řádů 2009/2010 [IDOS 2009/2010].

⁷ Další malá města jižních Čech (Hluboká n. V., Lišov, Zliv, Velešín, Větrník, České Velenice a další) již mají malý pracovní, obslužný a dopravní význam a často leží velmi blízko mikroregionálních sídelních středisek.

Vymezení periferních obcí

Velikostní (významové) rozdíly mezi námi vymezenými 18 mikroregionálními sídelními středisky z hlediska počtu obyvatel, počtu druhů služeb, počtu pracovních příležitostí a počtu spojů veřejné dopravy jsme nakonec promítli do rozdílně nastavených hraničních izochron veřejné dopravy při určování periferních obcí. České Budějovice, a také Tábor, Písek, Strakonice a Jindřichův Hradec, a nakonec i Český Krumlov a Prachatice (jde o okresní města bývalých „velkých“ okresů, která si dosud do značné míry uchovala dobře prostorově uspořádaný systém autobusových linek a spojů ve svém širokém zázemí), měly tuto izochronu ještě přijatelné doby strávené ve spoji veřejné dopravy na cestě mezi obcí a časově nejbližším mikroregionálním sídelním střediskem stanovenou na 40 minut, ostatní naše mikroregionální sídelní střediska na 30 minut. Původně jsme zvažovali i variantu 45 (České Budějovice), 40, 35 (Český Krumlov a Prachatice) a 30 minut. Obce s periferní polohou vůči našim mikroregionálním sídelním střediskům – *periferní obce Jihočeského kraje* – leží za výše uvedenými čtyřiceti- nebo třicetiminutovými izochronami, nebo se nacházejí před nimi, pokud nemají v pracovní dny alespoň 4 autobusové či vlakové spoje směřované do/z mikroregionálního sídelního střediska.⁸

Domníváme se, že poněkud delší čas strávený dojížděním (a také s tím související poněkud vyšší cena za dopravu) je v případě větších a významnějších sídelních středisek přijatelný z důvodu větší pestrosti nabídky služeb a pracovních příležitostí. Někteří dojíždějící využívají k dojížděcí svůj automobil. Ten může dojížděku o něco časově zkracovat, ale bývá pak nákladnější, nebezpečnější, a nemohou ji realizovat všichni. Ve venkovských periferních územích západní Evropy se někdy využívá systém skupinové automobilové a dodávkové dojížděky do sídelních středisek – Grey, Shaw, Farrington [2006].

V prostoru Jihočeského kraje jsme výše uvedeným postupem vymezili 160 periferních obcí (25,68% obcí kraje) se 485 základními sídelními jednotkami (sídly) na rozloze 3115,4 km² (30,98% rozlohy kraje) se 62 234 obyvateli (9,76% obyvatel kraje) – mapa 1 a tabulka 1. Rozsáhlá území periferních obcí se nacházejí v prostoru Šumavy, o něco méně rozsáhlá v prostoru Novohradských hor, Slavonicka, Mirovicka – Orlicka, Mladovožicka, menší na více místech, téměř vždy na rozhraní SOORP.

V uvedených obcích předpokládáme existenci sociální exkluze vyplývající z bydlení v periferně položených obcích vzhledem k mikroregionálním sídelním střediskům, i sociální exkluzi sociálně stratifikační (bývá zde poměrně silná

⁸ Pracovali jsme se střeďečními spoji jezdícími ve dnech školního vyučování na základě jízdních řádů 2009/2010 [IDOS 2009/2010]. Z příslušných spojů jsme vypočítávali průměrnou časovou dostupnost. Spoje musely zajíždět alespoň do jedné sídelní jednotky obce (zastávka mohla být do 1 km od okraje intravilánu této jednotky). U obcí s odlehlými sídelními jednotkami a u obcí, jejichž „jádrová“ sídelní jednotka neleží na významné spojové trase, je tímto postupem poněkud nadhodnocena dopravní vybavenost.

Tabulka 1. Charakteristiky periferních oblastí jižních Čech (2009) – první část

Periferní oblasti a další typy území	O/S*	Počet obyvatel* abs.	%	Rozloha* km ²	%	Hustota* ob./km ²	RE*
Pohraniční periferní oblasti	30/136	23014	3,61	1410,9	14,03	16,31	–
1. Šumava – Kvičsko	4/16	957	0,15	188,1	1,87	4,42	h
2. Šumava – Stožecsko	5/18	1658	0,26	201,1	2,00	17,43	h
3. Lipensko	4/21	4591	0,72	303,7	3,02	18,87	ph,h
4. Vyšebrodsko	7/22	6058	0,95	228,3	2,27	24,15	ph,v
5. Novohradské hory	3/25	4399	0,69	250,4	2,49	22,11	ph,v
6. České Vitorazsko	2/4	950	0,15	48,3	0,48	19,67	r,p
7. Slavonicko	5/30	4401	0,69	191,0	1,90	22,31	v
Mezikrajské perifer. oblasti	58/196	16043	2,52	651,6	6,48	24,62	–
a. Podjavornicko	9/20	2335	0,37	113,6	1,13	20,56	ph,v
b. Mirovicko – Orlicko	11/35	3567	0,56	141,8	1,41	24,19	p
c. Chyšsko – Nadějkovsko	2/36	1839	0,29	56,3	0,56	32,36	v
d. Mladovožicko	17/75	5420	0,85	190,1	1,89	21,57	p,v
e. Choustnicko	14/23	2059	0,32	127,7	1,27	20,71	p
f. Zahrádecko	5/7	823	0,12	22,1	0,22	37,24	p

Tabulka 1. Charakteristiky periferních oblastí jižních Čech (2009) – dokončení

Periferní oblasti a další typy území	O/S*	Počet obyvatel*		Rozloha*		Hustota* ob./km ²	RE*
		abs.	%	km ²	%		
Vnitrokrasné perif. oblasti	53/153	17186	2,70	979,4	9,74	17,55	-
α. Miroticko	4/23	2104	0,33	74,4	0,74	28,28	p
β. Albrechticko	4/15	1566	0,25	77,4	0,77	20,23	p
γ. Helfenbursko	15/41	2742	0,43	187,0	1,86	21,93	p,v
δ. Dříteňsko	4/17	2551	0,40	83,5	0,83	28,02	p
ε. Veselská Blata	7/16	2933	0,46	92,5	0,92	26,80	r,p
θ. Dolní Nežárka	7/8	1084	0,17	63,4	0,63	19,09	r
ζ. Brložsko	8/20	2548	0,40	101,6	1,01	30,20	p,v
η. Jílovicko	2/11	1275	0,20	62,3	0,62	17,15	r
κ. Boleticko	2/2	383	0,06	237,3	2,36	4,11	h,p,h
Periferní oblasti	141/485	56243	8,82	3041,9	30,25	18,49	-
Periferní obce	160	62234	9,76	3115,4	30,98	21,50	-
Semiperiferní obce	409	217181	34,06	5690,0	56,58	38,17	-
Suburbánní obce ČBA+TA	36	45463	7,13	344,7	3,43	131,89	-
Mikroreg. sídelní střediska**	18	312764	49,05	906,0	9,01	367,88	-
Jihočeský kraj	623	637642	100,00	10056,1	100,00	63,61	-

Poznámka:

* O/S – počet obcí/počet základních sídelních jednotek [ČSÚ 2005] v periferních oblastech, Počet obyvatel – absolutní a relativní v rámci Jihočeského kraje k 31. 12. 2009 [ČSÚ 2010], Rozloha – absolutní a relativní v rámci Jihočeského kraje [ČSÚ 2005], Hustota – hustota zalidnění k 31. 12. 2009 [viz předchozí data], RE – typ reliéfu (r – rovinný, p – pahorkatinný, v – vrchovinný, ph – podhorský, h – horský).

** Včetně Českých Budějovic.

vzhledem k obvykle vyššímu zastoupení starších obyvatel a obyvatel s nízkými příjmy), v horských územích k tomu přistupují ještě fyzickogeograficky náročné podmínky pro bydlení a podnikání. Někteří zdejší obyvatelé proto řeší své znevýhodnění odchodem do sídelních středisek (především mladí obyvatelé). To se pak zobrazuje v hodnotách indikátorů sledované ne/stability – viz dále.

Vymezování periferních oblastí a jejich typy

Sociogeografické mikroregiony Jihočeského kraje nakonec nebylo nutné v našem výzkumu vymezovat, vystačili jsme si s námi vymezenými mikroregionálními sídelními středisky a periferními obcemi. Při ohraničování periferních oblastí jsme přihlíželi, pokud to bylo možné, k ohraničení spádových obvodů obcí s rozšířenou působností (SOORP), které vykazují poměrně velkou shodu s reálnými sociogeografickými mikroregiony. Na území SOORP je také výhodné organizovat regionální a sociální rozvoj. Území složená z navazujících periferních obcí, pokud byla rozsáhlejší než 50 km² (se dvěma výjimkami), jsme – s přihlédnutím k hranicím SOORP, event. i k fyzicko-geografickým charakteristikám – vymezovali jako *periferní oblasti Jihočeského kraje* sledované hierarchické úrovně. Některé periferní obce nespádají do periferních oblastí. V několika málo případech jsme do periferních oblastí zahrnuli také uvnitř těchto oblastí ležící neperiferní obce (tyto obce nicméně většinou mají k perifernosti blízko).

Podle polohy periferních oblastí vůči státní a krajské hranici rozlišujeme následující typy periferních oblastí dané hierarchické úrovně. *Pohraniční periferní oblasti*, které se dotýkají státní hranice, bývají nejrozsáhlejší, málo zalidněné a často horské. Uplatňuje se v nich také sociální exkluze založená na velké vzdálenosti od mezoregionálních sídelních středisek. V jejich sousedství, na druhé straně státní hranice, se většinou nacházejí pohraniční periferní oblasti sousedního státu (možnost společného řešení problémů). *Mezikrajské periferní oblasti*, které se v našem případě dotýkají z jihočeské strany mezikrajské hranice Jihočeského kraje, bývají také postiženy výše uvedenou dimenzí sociální exkluze. Mívají svá „dvojčata“ na druhé straně krajské hranice. Pokud by se vymezily mezikrajské periferní oblasti v celém Česku a ty sousední by se propojily přes krajskou hranici, vznikly by tak poměrně rozsáhlé útvary vnitřních periferií Česka dané hierarchické úrovně – viz také Musil, Müller [2008]. *Vnitrokrajské periferní oblasti* se nedotýkají státní ani krajské hranice a obvykle leží na rozhraní jihočeských SOORP (vzhledem k rozsahu zde ležících periferních obcí nebylo možné v tomto případě využít ohraničení pomocí SOORP).

Nakonec jsme vymezili 7 pohraničních, 6 mezikrajských a 9 vnitrokrajských periferních oblastí Jihočeského kraje – mapa 1. V tabulce 1 jsou popsány jejich parametry. Jistě by bylo možné jinak nastavit hraniční izochrony, minimální počet spojů, ještě zvážit výběr sídelních středisek nebo zohlednit i možnosti individuální dopravy osob. Na Jindřichohradecku a Třeboňsku se projevila existence ploš-

ně velkých obcí, která poněkud omezila rozsah zdejších periferních obcí a jejich oblastí.

Pro srovnávání jsme v řešeném území vymezili vedle *periferních obcí* také *obce mikroregionálních sídelních středisek, suburbánní obce Českobudějovické a Tábořské sídelní aglomerace a semiperiferní obce* (zbyvajících obce) – srov. mapu 1 a tabulku 1. Na základě terénního průzkumu vymezené suburbánní obce se vyznačují převážujícím zastoupením rodinných domů městského charakteru vystavěných zde od 70. let 20. století v rámci procesu suburbanizace především pro obyvatele blízkých měst. Ve významnějším počtu a v souvislé koncentrické zóně se nacházejí pouze okolo Českých Budějovic a Tábora.

Indikace sociální a populační ne/stability v periferních obcích a periferních oblastech

Náš *pracovní koncept sociální a populační stability v území* jsme založili na setrvalosti až pozvolném přiměřeném růstu počtu obyvatel, včetně předpokladů pro takovou setrvalost až růst, a na kvalitě (vyspělosti, rozvojovosti, event. bezproblémovosti či stabilitě) vybraných sociálních charakteristik obyvatel stanovených na základě statistických údajů. Počet obyvatel ve střednědobém a dlouhodobém vývoji neklesá (velmi malý pokles je akceptovatelný). Zastoupení obyvatel ve věku 0–14 (event. 0–29) let je takové, aby vytvářelo předpoklady pro budoucí příznivý populační a další vývoj. Migrační bilance obyvatel je v posledních letech kladná či nulová (důležitá je ale i příznivost demografické a sociální struktury této bilance). Podobně by to mělo být s bilancí přirozené reprodukce obyvatel. Vzdělanost obyvatelstva, měřená např. dosažením středoškolského, event. vysokoškolského vzdělání, je dostatečně vysoká, taková, aby zajišťovala další, na vzdělanosti založený rozvoj. Nezaměstnanost ekonomicky aktivních obyvatel je naopak co nejnižší. Sociální stabilitu je také možné indikovat zprostředkovaně, např. mírou výstavby bytů a domů. Vysoká míra této výstavby vyjadřuje zájem obyvatel v území dlouhodobě setrávat, mít zde rodinu a děti, a indikuje také dobré finanční zajištění obyvatel i schopnost obyvatel tuto výstavbu realizovat. V periferních obcích a oblastech předpokládáme určitou sociální a populační nestabilitu.

Využíváme dostupných statistických údajů ze sčítání obyvatel a z průběžných evidencí, a to v územní podrobnosti za obce. Od posledního sčítání obyvatel již ale uběhlo deset let. Dosažitelné údaje z průběžných evidencí vykazované za obce jsou sice relativně aktuální, nebývají ovšem někdy zcela přesné a hlavně nebývají dostatečně druhově pestré. Údaje o majetku a příjmech obyvatel se nezveřejňují. Dobře dosažitelné a kvalitní jsou údaje z průběžné evidence nezaměstnanosti i výstavby bytů.

Majerová [2007] píše o obtížích operacionalizace chudoby, komunitní spolupráce, nebo kriminality v analýzách kvality života v periferních územích na základě statistických údajů. Podrobnější výpovědi by poskytlo sociologické dota-

Tabulka 2. Indikátory sociální a populační ne/stability v obcích a oblastech a typech obcí

Kód indik.	Název a popis indikátoru [zdroj údajů]*	Hodnoty nestability**
DVO	Index dlouhodobého vývoje počtu obyvatel mezi lety 1971–2009, údaje průběžné evidence [ČSÚ 2010]	<0,80
SVO	Index střednědobého vývoje počtu obyvatel mezi lety 1990–2009, údaje průběžné evidence [ČSÚ 2010]	<0,90
-14	Podíl obyvatel ve věku 0–14 let na celkovém počtu obyvatel v roce 2009 v %, údaje průběžné evidence [ČSÚ 2010]	≤12,5
65+	Podíl obyvatel ve věku 65+ let na celkovém počtu obyvatel v roce 2009 v %, údaje průběžné evidence [ČSÚ 2010]	≥18,4
NEZ	Míra registrované nezaměstnanosti ekonomicky aktivních obyvatel v roce 2009 v %, údaje průběžné evidence [MPSV 2010]	≥11,9
MAT	Podíl obyvatel s dokončeným úplným středoškolským vzděláním (včetně vysokoškolského vzdělání) na celkovém počtu obyvatel starších 15 let v roce 2001 v %, údaje ze Sčítání 2001 [ČSÚ 2005]	≤19,9
NBY	Intenzita bytové výstavby v letech 2000–2008 počítaná jako počet nových bytů dokončených v letech 2000–2008 na 1000 obyvatel v roce 2008, údaje průběžné evidence [ČSÚ 2009]	≤0,9

Poznámka:

* Zdroje údajů jsou rozeepsány za seznamem literatury.

** U třetího až sedmého indikátoru jde o hodnoty spodního kvartilu podle obcí Jihočeského kraje.

zování, které by se mohlo soustředit i na sociální sítě a také na sociální exkluzi jako takovou. To by však bylo, vzhledem k rozsahu řešeného území a vzhledem k potřebě reprezentativnosti výpovědí za všechna porovnávaná území, velmi obsáhlé a náročné.

Ještě k některým obecným podmínkám pro vstupní údaje a pro tvorbu indikátorů. Výběr vstupních údajů a konstrukce indikátorů by měly být podřízeny cílům výzkumu (jde o kontextuálnost údajů a indikátorů). Údaje by měly být co nejpřesnější a nejaktuálnější. Indikátory, resp. jejich hodnoty, by měly být co nejreprezentativnější (nejčistší) – měly by co nejvěrněji odrážet realitu. Podobně se vyjadřuje Chytil [1982]. Je třeba pracovat s menším počtem vstupních údajů, indikátorů a jejich hodnot, ovšem měly by zobrazovat problém v celé jeho komplexitě. Je třeba pracovat s co největší územní podrobností – s údaji za sídla nebo

obce [také Musil, Müller 2008 nebo Macešková, Ouředníček, Temelová 2009], protože údaje za větší územněsprávní jednotky nodálního charakteru v sobě skrývají velmi rozdílné hodnoty za zde ležící periferní, semiperiferní a středisková sídla, resp. obce této jednotky.

Poučili jsme se z existujících výzkumů, snažili jsme se uplatnit výše uvedené podmínky a s využitím dostupných statistických údajů jsme zvolili co nejjednodušší postup hodnocení sociální a populační ne/stability v periferních obcích, periferních oblastech a dalších typech území Jihočeského kraje. Migrační a reprodukční stabilitu obyvatel jsme nakonec nesledovali, neboť se zprostředkovaně zobrazuje v dlouhodobém a střednědobém vývoji počtu obyvatel. Hodnocení jsme postavili na sedmi *indikátorech sociální a populační ne/stability v obcích* (a jejich typech a shlucích) s hodnotami nestability – tabulka 2.

Hodnocení sociální a populační ne/stability v periferních obcích, periferních oblastech a v dalších typech území jižních Čech

V tabulce 3 jsou uspořádány hodnoty sledovaných indikátorů sociální a populační ne/stability za typy obcí v kontinuu periferní obce – semiperiferní obce – (suburbánní obce –) sídelní střediska sociogeografických mikroregionů, za typy periferních oblastí a za jednotlivé periferní oblasti.

V hodnotách *indexu dlouhodobého vývoje počtu obyvatel* (DVO) se silně uplatňuje migrace z venkova do měst v socialistickém období let 1971–1989. Výraznou depopulaci zaznamenáváme v mezikrajských a ve vnitrokrajských periferních oblastech. V pohraničí proběhla silná depopulace po odsunu Němců, pozdější ztráty již proto nemohly být tak výrazné. Suburbanizaci, přesněji populační růst sídel v okolí větších měst, jsme v aglomeraci Českých Budějovic a Tábora zaznamenali i v socialistickém období.

Zásadní změnou v období po roce 1989 je zastavení vyliďňování jihočeského venkova jako celku a zastavení růstu prakticky všech jihočeských měst (to platí většinou i v dalších krajích Česka). Hodnoty *indexu střednědobého vývoje počtu obyvatel* (SVO), zobrazující období let 1990–2009, dokládají výrazné zmenšení ztrát obyvatel v periferních obcích a mírný růst počtu obyvatel v semiperiferních obcích. Výrazněji rostou suburbánní obce. Města populačně stagnují. Mezikrajské periferní oblasti stále ztrácejí obyvatelstvo, mnohem lépe jsou na tom pohraniční a zvláště vnitrokrajské periferní oblasti, kde se uplatňuje příznivější věková struktura a v pohraničí i příchod amenitních migrantů [Chipeniuk 2008]. Upozorňujeme ale na určité nedostatky ve statistice průběžné evidence obyvatel podle obcí – zvláště od druhé poloviny 90. let jsme v jiných našich výzkumech zaznamenávali určité umělé navyšování počtu obyvatel ve venkovských obcích ze strany vedení obcí a v suburbiích naopak bydlení obyvatel, kteří si zachovávali své trvalé bydliště ve městech.

V *zastoupení dětské složky obyvatel* (0–14) nejsou v součtových řádcích tabulky 3 velké rozdíly. Přečodně dobře jsou na tom nyní suburbánní obce, kam se

Tabulka 3. Hodnoty indikátorů sociální a populační ne/stability v periferních oblastech a dalších typech území jižních Čech (2009, 2001) – první část

Periferní oblasti a další typy území	Hodnoty indikátorů:*							Nesta- bilita**
	DVO	SVO	-14 (%)	65+ (%)	NEZ (%)	MAT (%)	NBY	
Pohraniční periferní oblasti	0,91	0,96	15,4	12,7	14,6	21,0	3,9	-
1. Šumava – Kvičsko	1,12	1,19	14,7	11,9	9,0	23,9	10,2	0
2. Šumava – Stožecko	0,77	0,91	14,9	12,3	11,8	23,8	3,1	1
3. Lipensko	0,98	0,89	12,0	13,3	13,7	23,4	6,3	3
4. Vyšebrodsko	0,96	1,00	16,0	11,5	15,3	20,3	1,2	1
5. Novohradské hory	0,93	0,94	17,7	10,6	17,2	18,7	2,5	2
6. České Vitorazsko	0,71	0,94	15,0	16,1	12,5	22,1	3,4	2
7. Slavonicko	0,82	0,97	17,6	12,9	22,3	14,6	0,5	3
Mezikrajské periferní oblasti	0,69	0,89	12,0	19,9	11,4	20,4	2,1	-
a. Podjavornicko	0,61	0,89	11,8	22,7	10,1	20,4	2,8	4
b. Mirovicko – Orlicko	0,65	0,86	13,7	18,7	11,8	21,7	1,8	3
c. Chyšsko – Nadějkovsko	0,80	0,96	13,2	17,0	12,3	26,7	3,7	1
d. Mladovožicko	0,74	0,88	10,9	21,6	9,9	17,6	2,3	5
e. Choustnicko	0,64	0,87	10,9	22,6	7,1	18,1	1,4	5
f. Zahrádecko	0,77	0,95	11,7	16,7	17,2	17,6	0,6	5

Tabulka 3. Hodnoty indikátorů sociální a populační ne/stability v periferních oblastech a dalších typech území jižních Čech (2009, 2001) – dokončení

Periferní oblasti a další typy území	Hodnoty indikátorů:*						Nesta- bilita**
	DVO	SVO	-14 (%)	65+ (%)	NEZ (%)	MAT (%)	
Vnitrokrájské periferní oblasti	0,79	1,01	14,0	16,6	10,4	21,8	2,4
α. Miroticko	0,73	0,99	13,6	18,7	12,6	21,8	3,2
β. Albrechticko	0,56	0,84	11,7	21,0	8,9	23,3	2,8
χ. Helfenbursko	0,77	1,03	14,2	17,1	8,7	20,4	1,5
δ. Dříteňsko	1,01	1,19	16,4	16,0	9,8	24,7	2,3
ε. Veselská Blata	0,86	1,02	13,3	18,4	8,9	22,3	1,3
θ. Dolní Nežárka	0,72	0,93	12,6	17,0	10,6	24,3	1,4
ζ. Brložsko	0,92	1,02	15,9	13,8	8,0	23,4	3,7
η. Jílovicko	0,72	1,05	13,5	17,0	10,0	19,6	4,0
κ. Boleticko	0,71	0,98	14,5	10,8	15,9	16,6	1,2
Periferní oblasti celkem	0,80	0,95	13,9	16,8	11,1	20,7	2,5
Periferní obce	0,81	0,95	13,6	17,6	11,1	20,7	2,5
Semiperiferní obce	0,94	1,04	14,4	16,1	9,3	25,6	2,8
Suburbánní obce ČBA a TA	1,41	1,28	15,7	12,1	6,9	37,5	7,3
Mikroreg. sídelní střediska***	1,31	0,99	14,2	15,1	8,0	39,4	2,3
Jihočeský kraj	1,10	1,02	14,3	16,2	9,6	25,1	3,0

Poznámka:

* Skladba indikátorů je popsána v textu.

** Znázorňuje, u kolika indikátorů bylo dosaženo hodnot nestability.

*** Včetně Českých Budějovic.

nedávno nastěhovaly zejména mladé rodiny s dětmi. Za zmínku stojí také mladost populace pohraničních periferních oblastí, která zde dává předpoklady pro budoucí rozvoj. *Zastoupení obyvatel důchodového věku (65+)* má v inverzi podobné prostorové rozložení, rozdíly v hodnotách jsou však o něco větší. Největší zastoupení tohoto obyvatelstva je v mezikrajských periferních oblastech, naopak nejméně tohoto obyvatelstva najdeme v pohraničí a v suburbánních obcích.

Na přelomu roků 2009/2010 vrcholila hospodářská krize značně zvyšující míru nezaměstnanosti (NEZ). Jižní Čechy mají nižší nezaměstnanost v rámci Česka a ani územní rozmanitost nezaměstnanosti není v jižních Čechách tak velká jako jinde. Vyšší nezaměstnanost jsme zaznamenali v pohraničních periferních oblastech. To má několik příčin. V zimě zde vlivem sezónnosti zdejšího cestovního ruchu roste počet nezaměstnaných (uplatňuje se zde především letní cestovní ruch), pracovní příležitosti v zemědělství a lesnictví zde v posledních letech velmi ubyly, část ekonomicky aktivních dojíždí nárazově za prací do Rakouska a Německa a registrují se u nás jako nezaměstnaní, z jihočeského pohraničí jsou dosažitelná jen slabší mikroregionální sídelní střediska jižních Čech, která neposkytují tak velkou a rozmanitou nabídku pracovních příležitostí. Nezaměstnanost je vyšší ve východněji položených periferních oblastech jižních Čech.

Podél zmíněného kontinua periferní obce – sídelní střediska sociogeografických mikroregionů výrazně narůstá *podíl středoškolsky vzdělaných obyvatel* (MAT). Údaje jsou ale již starší – z roku 2001. Současná úroveň této vzdělanosti bude vyšší. Předpokládáme zachování zjištěné prostorové diferenciaci této vzdělanosti, ale s vyššími hodnotami. Mezi periferními oblastmi nejsou většinou v této vzdělanosti velké rozdíly.

Velká výstavba rodinných domů v suburbánních obcích v posledním desetiletí se zobrazuje ve zdejší vysoké *intenzitě bytové výstavby* (NBY). Mimo suburbánní obce se staví málo bytů. Rozdíly mezi městy, semiperiferními a periferními obcemi, ani mezi většinou periferních oblastí, nejsou velké. Výjimkou je šumavské Kvildsko a Lipensko, kde se staví domy a rekreační domy a byty určené pro cizí zájemce.

Porovnáme-li typy periferních oblastí celkově, potom nejvíce nestabilní jsou mezikrajské periferní oblasti. Znamka celkové nestability, uvedená v posledním sloupci tabulky 3, zaznamenávající u kolika indikátorů bylo dosaženo hodnot nestability, zde v průměru dosahuje hodnoty 3,83; kdežto u pohraničních periferních oblastí je to pouze 1,71 a u vnitrokrajských 1,67.

Mezikrajské periferní oblasti jsou velmi vzdálené od mezoregionálního („krajského“) sídelního střediska. Z krajského centra řízené usměrňování veřejné dopravy, komunikační sítě i dalších rozvojových aktivit zde určitým způsobem doznívá. Na druhé straně krajské hranice se nacházejí sousední mezikrajské periferní oblasti, a tím zde vznikají rozsáhlá periferní území s prohlubujícími se problémy. Nejméně příznivý stav je na východě – na Mladovožicku, Choustnicku a Zahrádecku. To jsme nečekali, neboť při návštěvách těchto území se tak nejevila. Pohraniční periferní oblasti jsou na tom lépe. Zdejší systém osídlení byl nicméně

po odsunu Němců a další depopulaci rozvrácen, hustota zalidnění je zde velmi malá a jsou zde často malé osady, což má také dopady na zdejší stabilitu. Vnitro-krajské periferní oblasti jsou na tom relativně nejlépe – leží poměrně blízko mikroregionálních sídelních středisek (také Českých Budějovic), často se rozkládají nedaleko významných komunikací směřujících do těchto středisek a také místní zemědělství si obvykle ještě zachovalo určitou výkonnost a zaměstnanost.

V některých periferních oblastech se nacházejí malá města – např. Vyšší Brod, Nové Hradky, Slavonice či Mladá Vožice. Charakteristiky jejich obyvatel poněkud zmírňují sociální a populační nestabilitu těchto periferních oblastí.

Závěr

Periferní obce a periferní oblasti jižních Čech byly vymezeny na základě obtížné dosažitelnosti mikroregionálních sídelních středisek pomocí prostředků veřejné dopravy. Zdůrazněna je potřeba vymezení periferních území na pozadí (vztahově-nodální) sociogeografické regionalizace určité hierarchické úrovně podél kontinua sídelní středisko regionu – okraj regionu, přičemž v tomto ohledu nejvýznamnější je mikroregionální úroveň. Domníváme se, že je třeba nejprve periferní území vymezit a pak posuzovat jejich ne/stabilitu.

Ve srovnání s polohově exponovanějšími územími lze v periferních obcích a periferních oblastech většinou zaznamenat projevy sociální a populační nestability, v tomto příspěvku indikované pomocí sedmi indikátorů. Nalezli jsme ovšem také jednotlivé populačně a sociálně stabilní periferní obce (perifernost polohy nemusí vždy určovat nestabilitu). Celkově nejméně příznivá situace byla zjištěna v mezikrajských periferních oblastech, které mají obvykle pokračování na druhé straně krajské hranice.

Pokud by byla vymežována také jednotlivá periferní sídla a byla hodnocena jejich sociální a populační ne/stabilita, potom by byl plošný rozsah a počet obyvatel periferních území jižních Čech značně vyšší (na „úkor“ území semiperiferních obcí) a rozdíly v hodnotách indikátorů sociální a populační ne/stability mezi sídly by byly větší.

Náš pracovní koncept sociální a populační ne/stability v území se v praxi opírá o dostupné statistické údaje za obce. Další údaje, které by popisovaly ostatní aspekty sociální a populační ne/stability obcí (například chudobu/bohatost obyvatel, kvalitu sociálních sítí v lokálních komunitách), nejsou za obce dostupné.

Zvláštní pozornost jsme věnovali sociální exkluzi, konkrétně sociální exkluzi vyplývající z bydlení v periferně položených obcích vzhledem k mikroregionálním sídelním střediskům. Žít v periferně položených obcích není jednoduché. Sociální vyloučení prostorově nepodmíněné zde zažívají hojně zastoupení obyvatelé důchodového věku, zdravotně handicapovaní a další. Téměř všechny zdejší obyvatele navíc postihuje v různé síle výše zmíněná prostorově podmíněná sociální exkluze vyplývající z obtížné dosažitelnosti možností nabízených ve měs-

tech – v mikroregionálních sídelních střediscích. Toto sociální vyloučení může být – do určité míry – zmírněno vzájemnou pomocí a podporou uvnitř zdejších lokálních komunit – Hine [2009], i jejich vnitroregionální spoluprací – Bryden, Munro [2000].

Mnozí obyvatelé přišli do periferních obcí a periferních oblastí Česka na základě státních výzev zdůrazňujících potřebu dosídlování pohraničí, ostrahy státní hranice, rozvoje zdejšího zemědělství, lesnictví, těžby nerostů, event. i průmyslu, další obyvatelé se zde narodili a delší dobu pracovali. Po roce 1989, po transformaci a rozpadu zdejších původně socialistických zemědělských a průmyslových podniků, po zrušení ostrahy státní hranice a také v souvislosti s dalším vývojem a hospodářskou krizí po roce 2008 se zde postupně velmi zhoršila možnost pracovního uplatnění i možnost dojížděky za prací a službami do sídelních středisek. Stát, kraje a města zde mají lokalizovány důležité zájmy a potřeby – produkční lesy a pole, komunikace, rekreační prostory a objekty, památky, vodní zdroje, chráněná území přírody a krajiny, které většinou obsluhují místní obyvatelé. Také z těchto důvodů je třeba zde žijícím lidem a obcím pomáhat prostřednictvím regionální sociální a regionální hospodářské politiky z úrovně evropské, státní či krajské. Vhodnými nástroji jsou například programy podpory (periferního) venkova, pohraničních území, přeshraniční spolupráce, zemědělského a lesnického podnikání v LFA (Less Favoured Areas), dopravní obslužnosti, dojížděky za prací a vzděláváním, venkovského cestovního ruchu a agroturistiky, venkovského školství, zdravotnictví a sociální péče.

Regionální sociální politika pro periferní obce a periferní oblasti by měla být tématem pokračování tohoto příspěvku. Chtěli bychom také uskutečnit sociologický průzkum sociální exkluze obyvatel žijících ve vybraných periferních územích, s důrazem na prostorové dimenze sociálního vyloučení.

JAN KUBEŠ v roce 1985 vystudoval ekonomickou a regionální geografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nejprve působil jako pracovník Ústavu krajinné ekologie ČSAV v Českých Budějovicích. Na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích přednáší od roku 1993 a v roce 1995 zde založil a dosud vede geografické pracoviště. Habilitoval se v roce 2002 na České zemědělské univerzitě v Praze prací o stabilitě venkovského osídlení jižních Čech. Publikuje práce o osídlení Česka (o venkovském, chatarašském a suburbánním osídlení a také o prostorové struktuře města a aglomerace), včetně aspektů vývojových, prostorově rozvojových, krajinných a přeshraničních.

STANISLAV KRAFT vystudoval na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích obor zeměpis-dějepis v roce 2007. Dokončuje doktorské studium na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně (obor regionální geografie a regionální rozvoj) a současně působí jako odborný asistent na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Zabývá se dopravní geografii, zejména dopravní regionalizací, hodnocením dopravních středisek a dalším hodnocením veřejné a další dopravy v Česku.

Literatura

- Agarwal, Sheela, Sanzidur Rahman, Andrew Errington. 2009. „Measuring the Determinants of Relative Economic Performance of Rural Areas.“ *Journal of Rural Studies* 25 (3): 309–321.
- Bański, Jerzy. 2005. „Suburban and Peripheral Rural Areas in Poland – the Balance of Development in the Transformation Period.“ *Geografický časopis* 57 (2): 117–130.
- Blažek, Jiří, Marie Macešková. 2010. „Regional Analysis of Public Capital Expenditure: To Which Regions Is Public Capital Expenditure Channelled – to ‚Rich‘ or to ‚Poor‘ Ones?“ *Regional Studies* 44 (6): 679–696.
- Bryden, John, Gilliam Munro. 2000. „New Approaches to Economic Development in Peripheral Rural Regions.“ *Scottish Geographical Journal* 116 (2): 111–124.
- Burchardt, Tania, Julian Le Grand, David Piachaud. 1999. „Social Exclusion in Britain 1991–1995.“ *Social Policy and Administration* 33 (3): 227–244.
- Burjanek, Aleš. 1997. „Segregace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 33 (4): 423–434.
- Cloke, Paul, Mark Goodwin, Paul Milbourne, Chris Thomas. 1995. „Deprivation, Poverty and Marginalization in Rural Lifestyles in England and Wales.“ *Journal of Rural Studies* 11 (4): 351–365.
- Coleman, James S. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *The American Journal of Sociology* 94 (Supplement): 95–120.
- Commins, Patrick. 2004. „Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues.“ *Sociologia Ruralis* 44 (1): 60–75.
- Cummins, Robert A. 2000. „Objective and Subjective Quality of Life Scale: an Interactive Model.“ *Social Indicators Research* 52 (1): 55–72.
- Farrington, John, Conor Farrington. 2005. „Rural Accessibility, Social Inclusion and Social Justice: Towards Conceptualisation.“ *Journal of Transport Geography* 13 (1): 1–12.
- Gajdoš, Peter, Ján Pašiák, Ľubomír Falfán. 1995. „Lokálne aspekty transformácie: Marginálne územia na Slovensku – história a súčasnosť.“ *Sociológia* 27 (1–2): 31–38.
- Grey, Dawid, Jon Shaw, John Farrington. 2006. „Community Transport, Social Capital and Social Exclusion in Rural Areas.“ *Area* 38 (1): 89–98.
- Halás, Marián. 2008. „Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 349–369.
- Hampl, Martin. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Hampl, Martin. 2007. „Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Hampl, Martin. 2010. „Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů.“ *Geografie* 115 (1): 1–20.
- Hine, Julian. 2009. „Transport and Social Exclusion.“ Pp. 429–434 in Rob Kitchin, Nigel Thrift (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier.
- Chipeniuk, Raymond. 2008. „Some Tools for Planning Amenity Migration in Remote Rural Settlements: Lessons from Participatory Action.“ *Community Development Journal* 43 (2): 222–238.
- Christaller, Walter. 1933. *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomischgeographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena: Gustav Fischer.

- Chromý, Pavel, Helena Janů. 2003. „Regional Identity, Activation of Territorial Communities and the Potential of the Development of Peripheral Regions.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 38 (1): 105–117.
- Chytil, Metoděj K. 1982. „A Centralized Biomedical Research Data-Processing Unit and the Stages of Its Developments.“ *Informatics for Health and Social Care* 7 (1): 39–48.
- Ira, Vladimír, Ivan Andráško. 2007. „Kvalita života z pohľadu humánnej geografie.“ *Geografický časopis* 59 (2): 159–179.
- Jeřábek, Milan, Tomáš Havlíček, Jaroslav Dokoupil et al. 2004. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování*. Praha: Academia.
- Kraft, Stanislav, Michal Vančura. 2009. „Geographical Organisation of the Transport System in Czechia and Its Development in the Transformation Period.“ *Geografie* 114 (4): 298–315.
- Kubeš, Jan, Karolína Mičková. 2003. „Development of Horizontal Landscape Structure in the Pohořsko Region (the Czech-Austrian Frontier) between 1938–2000.“ *Ekológia (Bratislava)* 22 (3): 269–283.
- Kubeš, Jan, Jiřina Pahorecká. 2000. „Obslužná vybavenost, střediskovost a spádovost venkovských sídel. Okresy Písek, Tábor a okolí, rok 1998.“ Pp. 61–96 in Jan Kubeš et al. *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, katedra geografie.
- Lošťák, Michal. 2005. „New Possibilities of Identifying Social Capital for Its Use in Sustainable Rural Development.“ *Agricultural Economics / Zemědělská ekonomika* 51 (2): 57–63.
- Macešková, Marie, Martin Ouředníček, Jana Temelová. 2009. „Sociálně prostorová diferenciace v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku.“ *Ekonomický časopis* 57 (7): 700–715.
- Majerová, Věra. 2007. „Social Factors Influencing the Differences between Developed and Less Developed Regions.“ *Agricultural Economics / Zemědělská ekonomika* 53 (11): 513–517.
- Marada, Miroslav. 2001. „Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy.“ *Geografie* 106 (1): 12–25.
- Mareš, Petr. 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 36 (3): 285–297.
- Mareš, Petr, Tomáš Sirovátka. 2008. „Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 271–294.
- Musil, Jiří, Jan Müller. 2008. „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 321–348.
- Perlín, Radim, Silvie Kučerová, Zdeněk Kučera. 2010. „Typologie venkovského prostoru Česka.“ *Geografie* 115 (2): 161–187.
- Philip, Lorna J., Mark Schucksmith. 2003. „Conceptualizing Social Exclusion in Rural Britain.“ *European Planning Studies* 11 (4): 461–480.
- Pileček, Jan. 2010. „Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia.“ *Geografie* 115 (1): 64–77.
- Pospěch, Pavel, Miloslav Delín, Daniela Špěšná. 2009. „Quality of Life in Czech Rural Areas.“ *Agricultural Economics / Zemědělská ekonomika* 55 (6): 284–295.
- Preston, John, Fiona Rajé. 2007. „Accessibility, Mobility and Transport-Related Social Exclusion.“ *Journal of Transport Geography* 15 (3): 151–160.
- Reimer, Bill. 2004. „Social Exclusion in a Comparative Context.“ *Sociologia Ruralis* 44 (1): 76–94.
- Ray, Christopher. 2000. „Editorial: The EU Leader Programme: Rural Development Laboratory.“ *Sociologia Ruralis* 40 (2): 163–171.

- Schultz, Theodore W. 1961. „Investment in Human Capital.“ *The American Economic Review* 51 (1): 1–17.
- Sedlacek, Sabine, Bernhard Kurka, Gunther Maier. 2009. „Regional Identity: A Key to Overcome Structural Weaknesses in Peripheral Rural Regions?“ *European Countryside* 1 (4): 180–201.
- Shucksmith, Mark. 2004. „Young People and Social Exclusion in Rural Areas.“ *Sociologia Ruralis* 44 (1): 43–59.
- Shucksmith, Mark, Pollyanna Chapman. 1998. „Rural Development and Social Exclusion.“ *Sociologia Ruralis* 38 (2): 225–242.
- Spellerberg, Annette, Denis Huschka, Roland Habich. 2006. „Quality of Life in Rural Areas: Processes of Divergence and Convergence.“ *Social Indicators Research* 83 (2): 283–307.
- Stanley Janet, John Stanley, Dianne Vella-Brodrick, Graham Currie. 2010. „The Place of Transport in Facilitating Social Inclusion Via the Mediating Influence of Social Capital.“ *Research in Transportation Economics* 29 (1): 280–286.
- Swaan, Abram de. 1988. *In Care of the State. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Sýkora, Luděk. 2009. „New Socio-Spatial Formations: Places of Residential Segregation and Separation in Czechia.“ *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 100 (4): 417–435.
- Sýkora, Luděk, Roman Matoušek. 2009. „Sociální kapitál a teritorialita sociálních sítí.“ Pp. 50–56 in Václav Poštolka, Zdeněk Lipský, Klára Popková, Jiří Šmída (eds.). *Geodny Liberec 2008 sborník příspěvků / Geodays Liberec 2008 Book of Proceedings*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Szymańska, Daniela, Jadwiga Biegańska, Anna Gil. 2009. „Rural Areas in Poland in the Context of Changes in Population Age Structure in 1996, 2001 and 2006.“ *Bulletin of Geography, Socio-economic Series* (12): 91–107.
- Těšitel Jan, Drahomíra Kušová, Michael Bartoš. 1999. „Non-Marginal Parameters of Marginal Areas.“ *Ekológia* (Bratislava) 18 (1): 39–46.
- Vaishar, Antonín, Jana Zapletalová. 2009. „Sustainable Development of Rural Microregions in the Czech Borderland.“ *Moravian Geographical Reports* 17 (4): 34–43.
- Viturka, Milan. 2010. „Regionální disparity a jejich hodnocení v kontextu regionální politiky.“ *Geografie* 115 (2): 131–143.

Zdroje dat

- ČSÚ. 2005. *Údaje ze Sčítání lidu, bytů a domů 1. 3. 2001 za obce Jihočeského kraje*. Databáze Českého statistického úřadu v Českých Budějovicích.
- ČSÚ. 2009. *Průběžná evidence výstavby bytů podle obcí Jihočeského kraje k 31. 12. 2000–2008*. Databáze Českého statistického úřadu v Českých Budějovicích.
- ČSÚ. 2010. *Průběžná evidence obyvatel podle obcí Jihočeského kraje k 31. 12. 1971, 1990 a 2009*. Databáze Českého statistického úřadu v Českých Budějovicích.
- IDOS. 2009/2010. *IDOS – Jízdní řády*. Dostupné z: <<http://www.idos-jizdni-rady.cz>>.
- MPSV. 2010. *Průběžná evidence registrované nezaměstnanosti podle obcí Jihočeského kraje k 31. 12. 2009*. Databáze Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.